

ELKE MÜLLER (RED.)

ARISTOTELES
IN ACTIE PRAKTISCHE
WIJSHEID
VOOR PROFESSIONALS
IN HET ONDERWIJS

ISWW UITGEVERS

Elke Müller (red.)

ARISTOTELES IN ACTIE
PRAKTISCHE WIJSHEID VOOR
PROFESSIONALS IN HET
ONDERWIJS

ISVW UITGEVERS

‘Als er op het gebied van het handelen een doel bestaat dat we willen om zichzelf (...) dan is dit doel klaarblijkelijk het goede, het hoogste goed. Is het voor ons leven dan niet van groot belang dit hoogste goed te kennen? Zullen wij niet beter in staat zijn te bereiken wat behoorlijk is als wij een doel voor ogen hebben, zoals boogschutters?’

Aristoteles¹

Inhoud

Voorwoord	7
Paul van Tongeren	
Inleiding	9
Elke Müller	
Deel 1: Individu en gemeenschap	35
I. Teamwerk anders gezien	37
Bert van den Bergh	
II. Samen op zoek	51
Henriëtta Joosten	
Deel 2: Intuïtie, empathie en techniek	63
III. Anatomische ethiek	65
Elke Müller	
IV. Empathie voor de eindgebruiker	85
Chris Detweiler	
V. Een politieke praxis voor IT-studenten	103
Niek van Antwerpen	

Deel 3: Risico- en prestatie­maatschappij	119
VI. Spin in het web	121
Juul Gooren	
VII. Doelmatig zonder doel	135
Gerben Bakker	
Personal­ia	153
Noten	157

Voorwoord

Paul van Tongeren

Een van de opmerkelijke verschillen tussen wetenschap en filosofie bestaat erin dat de wetenschap vooruitgaat terwijl de filosofie zich al sinds millennia, en nog altijd, met dezelfde vragen bezighoudt. Wetenschappers bouwen cumulatief verder aan de steeds hoger wordende toren van de kennis, filosofen blijven vragen stellen bij de fundamenten. Een van de redenen daarvoor is dat de grote – fundamentele – vragen in elke tijd en omstandigheid opnieuw gesteld moeten worden. Het meest opmerkelijke is dat dit niet alleen voor de vragen, maar ook voor veel van de antwoorden geldt. Ook die moeten – en kunnen blijkbaar – steeds opnieuw in eigentijdse contexten vertaald en geïnterpreteerd worden. Zo is het iedere keer weer verbazingwekkend, te zien hoe actueel Aristoteles kan zijn, een auteur die twee en een half duizend jaar geleden leefde. Wie Aristoteles leest, wordt keer op keer getroffen door de relevantie van zijn inzichten en analyses voor de vragen van onze tijd. In dit boek betreft dat zijn inzichten omtrent de *phronèsis*, vaak aangeduid als *prudentia*, praktische verstandigheid, of praktische wijsheid, zoals zij in dit boek wordt genoemd.

Aristoteles onderscheidt deugden van het denken en karakterdeugden. De *phronèsis* heeft eigenlijk met beide te maken en is daarom een van de kerndeugden: ze is niet alleen zelf een ‘virtuositeit’ van ons *denken*, maar bovendien een noodzakelijk element in elk deugdelijk *handelen*. Deze wijsheid of verstandigheid is namelijk de perfectie van het denken voor zover zich dat richt op het handelen in de veranderlijke omstandigheden van het leven. Als zodanig is zij onderscheiden van wetenschappelijk kennen, technisch kunnen, theoretisch inzicht en bespie-

gelende wijsheid. Door haar specifieke gerichtheid op de alledaagse *praxis* is deze intellectuele deugd cruciaal voor elke praktische of karakter-deugd. Wie niet verstandig is, kan ook niet vriendelijk, dapper, vrijgevig of anderszins deugdzaam zijn. Misschien kan zo iemand een keer een vriendelijk gebaar maken, maar dat zou slechts toeval zijn. Het wordt pas een deugd, een deugdelijke karaktertrek, wanneer dat vriendelijke gebaar ook door een soort van weten wordt gedragen. Je moet immers ook weten welk gebaar passend is in de gegeven situatie en tegenover de persoon die het betreft; je moet dus die situatie en die persoon adequaat waarnemen. Je moet bovendien het uiteindelijk doel van je handelen voor ogen weten te houden, je moet weten te onderscheiden tussen verleidingen en uitdagingen. Al dat weten is onderscheiden van theoretisch weten: het is eerder een ‘weten te’ dan een ‘weten dat’ en vooral: het is een weten dat geïncorporeerd, dat vlees en bloed geworden is.

Samen met de andere ‘kardinale deugden’ is deze praktische wijsheid eeuwenlang op allerlei manieren verbeeld. Een van de meest opmerkelijke uitbeeldingen van deze deugd toont haar als een vrouw met een spiegel in de hand. Die spiegel suggereert geen ijdelheid, maar zelfkennis. Wie zichzelf niet kent, zal ook de wereld om zich heen niet goed waarnemen, de mogelijkheden die geboden worden of de gevaren die dreigen niet goed inschatten en de effecten van het eigen handelen op anderen niet doorhebben. Hoe zou zo iemand goed kunnen handelen?

Hoe zou deugdelijk onderwijs mogelijk zijn wanneer het geen aandacht zou besteden aan deze kern van alle deugden! De auteurs van deze bundel laten zien hoe ze dat doen in verschillende domeinen van het (hoger) beroepsonderwijs. Hun verhalen zijn even zo vele uitnodiging om mee te doen aan de vorming van deze belangrijkste van alle vaardigheden. Opvattingen over onderwijs zullen altijd weer veranderen. Maar om te zorgen dat ons onderwijs ‘bij de tijd’ blijft, zullen we het voorbeeld van dit boek moeten volgen en ons in elke nieuwe situatie steeds ook richten op de vraag hoe we ons in de eigen tijd en omstandigheden kunnen oefenen in deze vaardigheid van alle tijden: de praktische wijsheid.

Inleiding

Elke Müller

Stel, je leert op de politieacademie voor politieagent. Deze opleiding besteedt een hoop aandacht aan professionele competenties zoals integriteit, loyaliteit, dienstbaarheid, besluitvaardigheid, stressbestendigheid, doorzettingsvermogen, inlevingsvermogen en overwicht.² In de filosofie staan de genoemde competenties ook wel bekend als deugden. Dit zijn goede menselijke karaktereigenschappen die niet aangeboren zijn, maar die je tijdens het leven zelf kunt trainen door veelvuldige oefening. Het hoger onderwijs hecht naast competenties (en deugden) bovendien veel waarde aan de zogenaamde 21ste-eeuwse vaardigheden. Denk bijvoorbeeld aan samenwerken, kritisch denken, creativiteit en mediawijsheid. Deugden, competenties en 21ste-eeuwse vaardigheden zijn niet strikt af te bakenen: de term “21st century skills” is internationaal het meest gehanteerde begrip voor de competenties die nodig zijn in een nieuwe, sterk gedigitaliseerde en genetwerkte samenleving.³

In dit boek menen we dat er nog iets anders essentieel is voor de vorming van professionals in het middelbaar en hoger beroepsonderwijs, iets dat als het ware de fundering vormt onder competenties, deugden en 21ste-eeuwse vaardigheden: de notie van praktische wijsheid. We ontlenen dit begrip aan de Griekse wijsgeer Aristoteles (384 v.Chr.-322 v.Chr.). In het Oudgrieks wordt het *phronèsis* genoemd.⁴ Kort gezegd gaat het bij *phronèsis* of praktische wijsheid om een mens of professional die wéét hoe te handelen, keer op keer, in steeds weer nieuwe situaties en contexten die niet altijd vooraf te leren zijn of binnen de opleiding besproken zijn. Een goed voorbeeld vormt de volgende casus van een wijkagente uit Nijmegen:

‘Met je boerenverstand denken’

‘Tijdens mijn dienst probeerde ik weg te rijden na een goed inloopspreekuur, dat ik had gehouden in de wijk. Ineens vloog er een man over mijn voertuig heen. Hij schreeuwde, zwaaide met zijn armen om zich heen en zijn benen bracht hij in positie zoals ik dat niet kan. Ik herkende hem gelijk als een wijkbewoner die vaker in psychoses verkeert, helaas! Direct vroeg ik extra collega’s ter plaatse omdat de man nogal onberekenbaar was en ik tenslotte als wijkagent alleen was. Gelukkig werk ik in een stad en had ik versterking. Samen met de man gingen we zijn woning in. Binnen zat een grote hond. Indrukwekkend maar lief! Ik probeerde de man te kalmeren, helaas lukte dit niet. Hij kwam niet uit zijn psychose. Aangezien ik een grote dierenvriend ben, besloot ik de aandacht te verleggen naar de hond. Dit was bonus. De man werd rustig en gaf antwoord op mijn vragen. Zijn ademhaling werd weer normaal. Toen ik hoorde dat het beestje vannacht voor het laatst uitgelaten was, besloot ik voor te stellen om de hond uit te laten. Samen met de man en mijn back up een grote wandeling gemaakt. Een nieuwe wijkvriend ontmoet en een man teruggebracht uit zijn psychose. Hij bedankte mij achteraf voor mijn liefdevolle aanpak.’⁵

De casus laat zien dat er een bepaalde handeling wordt vereist die precies uitdrukt wat praktische wijsheid is: de handeling die de agent kiest en uitvoert, is geen aparte competentie of vaardigheid die vooraf is geoefend op de politieacademie, maar komt voort uit de ervaring en de houding die wordt uitgedrukt in het professionele handelen van de wijk-agente zélf. In de casus zien we wel degelijk dat er ook sprake is van competenties (dienstbaarheid en besluitvaardigheid), deugden (dierenliefde en mensenliefde) en 21ste-eeuwse vaardigheden (samenwerken en

Stel, je leert op de politieacademie voor politieagent. Deze opleiding besteedt een hoop aandacht aan professionele competenties zoals integriteit, loyaliteit, dienstbaarheid, besluitvaardigheid en stressbestendigheid. In de filosofie staan de genoemde competenties ook wel bekend als deugden: goede menselijke karaktereigenschappen die je kunt trainen door veelvuldige oefening. Het hoger onderwijs hecht bovendien veel waarde aan de zogenaamde 21ste-eeuwse vaardigheden. Denk aan samenwerken, kritisch denken, creativiteit en media-wijsheid.

De auteurs van *Aristoteles in actie* menen dat nog iets anders essentieel is voor de vorming van professionals: de notie van praktische wijsheid. Zij ontleen dit begrip aan de Griekse filosoof Aristoteles (384-322 v.Chr.). Aan de hand van verhalen en casussen uit de onderwijspraktijk laten zij zien hoe praktische wijsheid het fundament vormt onder alle vaardigheden en competenties en hoe je studenten in het middelbaar en hoger beroepsonderwijs praktische wijsheid bijbrengt.

ISVW UITGEVERS

www.isvw.nl